

Kielet Suomessa kautta aikain

Jaakko Häkkinen 8.8.2014

2000-luku on muuttanut suuresti käsityksiämme Suomen alueen kielellisestä historiasta. Tämän kirjoituksen tarkoituksena on tarjota ajanmukainen katsaus aiheeseen historiallisen kielitieteen uusien tulosten perusteella.

Lähtökohta

Suomessa on nykyään läsnä vain kaksi vanhaa kieliryhmää – saamelainen ja itämerensuomalainen – joiden historia ulottuu lähes 3000 vuoden taakse. Tämä aiheuttaa helposti näköharhan: juuri näiden kielten jatkuvuus nähdään helposti mahdollisimman pitkänä, eikä osata ottaa huomioon aikaisempia kieliä. Miten voisikaan ottaa huomioon sellaista, jonka olemassaolosta ei tiedä?

Kuitenkin tuntemamme lähimenneisyyden kielellinen historia, jossa suomen kieli syrjäytti saamen suurimmassa osassa maata, on vain viimeinen vaihe kielten vuosituhansia kestäneessä risti-aallokossa. Toinen toisensa jälkeen kielet ovat saapuneet eri suunnilta nykyisen Suomen alueelle, levinneet laajalle ja sitten taas vetäytyneet syrjään yhä uusien leviämiskykyisten kielten tieltä – useimmat kadotakseen kokonaan historian hämääriin.

Viime vuosikymmeninä historiallinen kielitiede on kuitenkin päässyt yhä paremmin käsiksi kadonneisiin muinaiskieliin, ja nyt tiedämme niistä jo koko lailla paljon sen ansiosta, että suomenkielisten käyttöön on periytynyt sanoja ja paikannimiä meitä edeltäneistä kielistä.

Esittelen Suomen alueen kielet aikajärjestyksessä vanhimmasta alkaen. Pohjana on se, mitä arkeologian perusteella tiedämme asutus- ja kulttuurivirtauksista. Tulevaisuuden tulokset saattavat muuttaa tässä esitettyä kuvaa, mutta nykyisessä tutkimustilanteessa kielten saapumisjärjestys näyttää esitetyn kaltaiselta.

Taustaa

Jo 1970-luvulla arkeologien keskuudessa väläyteltiin ajatusta, että arkeologisen jatkuvuuden perusteella voitaisiin olettaa myös kielellistä jatkuvuutta aina jääkauden jälkeisestä alkuasukkuksesta

lähtien.³³ Kuitenkin tämä ajatus levisi suuren yleisön tietoisuuteen vasta 1990-luvun loppupuolella, kun Kalevi Wiik alkoi äänekkäästi popularisoida ajatusta. Arkeologi Milton Nuñez oli nostanut ajatuksen uudelleen esiin 1987,²⁹ mutta Wiikin ansioksi voidaan katsoa se, että hän yritti löytää kielitieteellistä todistusaineistoa näkemyksen tueksi.³⁸

2000-luvun ensi vuosikymmenenä tämä äärimmäistä kielellistä jatkuvuutta olettava näkemys omaksuttiin moniin Suomen historiaa käsitteleviin tietokirjoihin, vaikka historiallisen kielitieteen piirissä olikin havaittu melko nopeasti, että käsitys oli perusteeton ja esitetty todistusaineisto epäuskottavaa.

Ensiksikin osoitettiin, ettei arkeologinen jatkuvuus voi todistaa kielellisestä jatkuvuudesta eikä kumota kielitieteen tuloksia.^{7, 10, 12, 26, 27} Toiseksi osoitettiin, etteivät Wiikin ja muiden esittämät kielelliset todisteet kestäneet kriittistä tarkastelua.^{20, 21, 30} Kolmanneksi osoitettiin edelleen perusteiltaan kestäväksi se perinteinen käsitys, että suomen kielen esimuoto on saapunut Suomeen vasta tuhansia vuosia alkuasukasta myöhemmin.^{11, 13, 15}

Suomen alueen kielet

Alkuasukkajien kielet

Ensimmäiset ihmiset saapuivat Suomeen etelän ja kaakon suunnilta noin 10 000 vuotta sitten, ja jo he saattoivat puhua useita eri kieliä. Levittäytyessään kohti pohjoista he kohtasivat pian Lapissa Jäämeren rannikon asukkaita, jotka olivat kulkeutuneet Länsi-Euroopasta pohjoiseen sulaa Norjan rannikkoa seuraten.

Ensimmäisten asuttajien kielistä emme tiedä käytännössä mitään, emme edes niiden lukumäärää tai keskinäisiä sukulaisuussuhteita. Länneä saapuneiden kieli ei oletettavasti ollut mitään sukua etelästä saapuneiden kielelle; ja vaikka kielet samaa juurta olisivat olleetkin, ei niiden sukulaisuus enää vuosituhansien erilliskehityksen jälkeen olisi varmaankaan ollut niiden puhujien tunnistettavissa.

Seuraavien kolmen vuosituhannen aikana kielitilanne nykyisen Suomen alueella saattoi muuttua täysin sisäiseltäkin pohjalta: jokin kieli saattoi syrjäyttää muut kielet, vaikka siitäkään meillä ei ole

varmaa tietoa. Ulkoiset vaikutteet eivät tuona aikana aiheuttaneet suuria muutoksia kulttuurikuvassa.

Mahdollisesti viimeistä jäännettä alkuasuttajien kielistä edustaa se kieli, jonka saame syrjäytti pohjoisessa Fennoskandiassa vasta noin 2000 vuotta sitten. Ante Aikio kutsuu tätä kieltä nimellä *Palaeo-Laplandic* (*muinaislappi*).⁶ Paikannimistössä toistuvien saamelle vieraiden elementtien perusteella on jopa voitu rekonstruoida tämän kielen sanoja (tietysti saamelaistetussa asussa), joilla ei näytä olevan mitään yhtymäkohtaa nykyaikaan säilyneisiin kieliin:²

- *-ir 'vuori'
- *skiehč(č)- 'vedenjakaja'
- *jeahk(k)- 'yksinäinen (vuori)'
- *nuss- 'vuorenhuippu vuorijonon reunalla'
- *čára- 'ylimmäinen (järvi)'
- *sáll- 'suuri saari merellä'
- *čiesti 'jyrkkäreunainen ranta'
- *ičč-/ižž- 'uloin saari merellä'

Paikalliseen ympäristöön ja eläinlajeihin liittyvässä saamen sanastossa on myös runsaasti sellaisia sanoja, joilla ei ole mitään vastineita suokielissä, sekä sellaisia, joiden vastine on niin epäsäännöllinen, että on syytä olettaa rinnakkaista lainautumista: suomen *norppa* ~ pohjoissaamen *noarvi* < **norva*.

Suomen murteisiin saamesta lainattuja sanoja, joiden alkuperä luultavasti juontuu jo tästä Lapin alkuasuttajien kielestä, ovat esimerkiksi *piekana* < *biehkan*, *kiiruna* < *giron*, *kuusanka* < *guovssat*, *tammukka* < *dápmot*, *mursu* < *morša* ja *naali* < *njállá*.

Oman joukkonsa muodostavat sellaiset saamesta jo Etelä-Suomessa lainatut sanat ja paikannimielementit, jotka ovat tuntematonta alkuperää ja joista ainakin osa on äänneperustein vasta kantasaamelaisten vokaalimuutosten jälkeen (jotka tapahtuivat Etelä-Suomessa noin 2000 vuotta sitten) saameen lainattuja.

Ante Aikio kutsuu tätä eteläisempää muinais-kielistä kerrostumaa nimellä *Palaeo-Lakelandic*, joka viittaa järvi-Suomen muinaiskieleen.⁶ Käypä suomennos tälle kielelle voisi olla *muinaisjärvi-maa*; suomi-nimitystä tulisi tässä yhteydessä välttää, koska kyse ei ole suomen kieleen liittyvästä kielilinjasta.

Tähän eteläisempään muinaiskieleen, jonka tarkka suhde Lapin muinaiskieleen on epäselvä, palautuvat saamen kautta esimerkiksi paikannimielementit *Kaavi-* ja *Sapsa-/Sapso-*. Tähän yhteyteen kuuluvia sanoja olisivat esimerkiksi *kieppi*, *kontio*, *nuotio*, *sivakka* ja *viti*.

Periaatteessa muinaisjärvimaalainen lainasana-kerrostuma olisi voinut periytyä saameen myös kampakeraamikkojen kielestä (ks. seuraava vaihe). Toistaiseksi ei ole luotettavia kriteerejä erottaa näiden vanhimpien muinaiskielten sanoja toisistaan. Alustavana ohjenuorana voitaneen pitää, että

- 1) muinaislapista olisi peritty sellaiset sanat, jotka äänne- ja levinneisyyskriteerien perusteella on omaksuttu saameen vasta Lapissa;
- 2) muinaisjärvimaalaisten lainasanojen levinneisyys kattaisi saamen lisäksi suomen eteläosat/murteet;
- 3) kampakeraamikkojen kielestä olisi peritty sellaiset sanat, jotka on omaksuttu saameen Etelä-Suomessa ja joilla lisäksi on vastineita suomen itäpuolisissa etäsukukielissä.

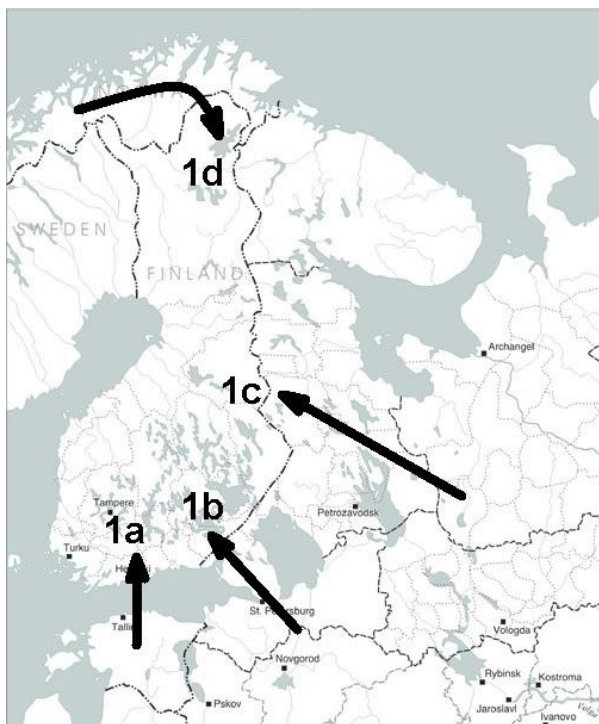
Luonnollisestikaan kaikissa sanoissa ei esiinny riittävän diagnostisia äännteitä, ja sanojen levinneisyys on voinut myöhemmin supistua, joten kaikkia sanoja ei ole mahdollista luotettavasti sijoittaa juuri tiettyyn kieleen. Jaottelu on muutenkin vasta alustava.

Sen lisäksi, että muinaislappiin ja muinaisjärvimaahan rekonstruoidut sanat eivät lainkaan muistuta uralilaisten kielten sanoja, kielissä oli myös uralilaiselle fonotaksille (äänteiden yhdistymistä koskeva säännöstö) täysin vieraita piirteitä, kuten sananalkuisia konsonanttiyhtymiä. Voidaan siis sanoa varmasti, että alkuasuttajien kielet eivät olleet mitään sukua uralilaisille kielille kuten suomelle ja saamelaiskielille. **Tämä tarkoittaa, että Suomen alueen alkuasuttajat eivät ole puhuneet suomen kielen esimuotoa.**

Muutenkin on virheellistä heijastaa menneisyyteen pelkästään nykyisin tunnetut kielikunnat. Jääkauden päättyessä kantauraliin ja kantaindoeurooppaan johtavat kielilinjat edustivat vain kahta hyvin suppealla alueella puhuttua kieltä Euroopan itäreunalla – kaikkialla muualla maanosassa puhuttiin ihan muita kieliä, jotka saattoivat kuulua kymmeniin erillisiin kielikuntiin. Vielä antiikin aikoina Välimeren rannikoilla puhuttiin useita tällaisia sittemmin kadonneita muinaiskieliä, jotka eivät olleet mitään sukua nykyaikaan säilyneille kielille.⁸

Kivikauden Eurooppa oli lukuisten kielikuntien muodostama mosaiikki, aivan kuten Siperia ja Amerikka vielä paljon myöhemmin aikoina. Euroopassa ekspansivisten kielikuntien (indoeurooppalainen ja uralilainen) leviäminen vain tapahtui jo hyvin varhain, yksin baskin enää edusta-

essa viimeistä jäännettä Euroopan muinaisesta kielikirjosta.

1 = alkuasuttajien kieliä (n. 8000 eKr.)

Kampakeraamikkojen kieli

Noin 7000 vuotta sitten Suomeen ja lähialueille alkoi levittäytyä kampakeraaminen kulttuuri, joka luultavasti toi mukanaan uuden kielen. Viimeistään tyypillisen kampakeramiikan (vaihe Ka II, alkaen noin 6000 vuotta sitten) leviämiseen liittyy kattava kulttuurikuvan muutos,²⁸ mikä kertoo, että uutta väestöä saapui alueelle. Jo varhaiskampakeramiikan (Ka I) tuojat saattoivat puhua samansukuista kieltä, mutta heitä oli ehkä vielä liian vähän levittääkseen kielensä pysyvästi Suomen alueelle.

Tyypillisen kampakeramiikan levinneisyys ulottui Liettuasta Lappiin, ja idän suuntaan samansukuista keramiikkaa valmistettiin leveällä kaistaleella suunnilleen Volgan mutkaan saakka. Samankaltainen levinneisyys on eräillä sanoilla ja äännepiirteillä, joita jäljempänä esittelen.

Aikaisemmin tyypilliseen kampakeramiikkaan on haluttu yhdistää uralilaisen kielikunnan itämerensuomalainen kielihaara, mutta nykytiedon valossa rinnastus ei täsmää ajallisesti eikä alueellisesti: uralilainen kieli on levinnyt Itämeren alueelle vasta paljon kampakeramiikkaa myöhemmin, eikä uralilaisten kielten alueen tiedetä milloinkaan ulottuneen Liettuaan saakka. Lappikin uralilaistui vasta noin 2000 vuotta sitten, ja ensimmäiset (itä-

meren)suomalaiset ehtivät sinne vasta 1000 vuotta sitten, joten mitään todellista yhteyttä tyypillisen kampakeramiikan levinneisyyteen ei itämeren-suomella ole.

Tyypilliseen kampakeramiikkaan voidaankin uskottavammin yhdistää kieli, josta periytyy esimerkiksi suomen sana *salo* merkityksessä 'metsä; saari'. Myös viron vastineella *salu* on nämä molemmat merkitykset. Itämerensuomen sanalla on tarkka äänteellinen vastine saamessa (inarinsaamen *suálu* 'saari'). Sanaa on pidetty balttilaisena lainasanana, mutta baltin vastineelta (esim. liettuan *sala* 'saari') puuttuvat indoeurooppalaiset vastineet, joten kyseessä on pikemminkin laina neljänneltä taholta itämerensuomeen, saameen ja balttiin.

Sama elementti esiintyy vielä Lapin sellaisissa "saamelaisissa" paikannimissä, joita ei voida selittää saamen pohjalta (**sáll*- 'suuri saari merellä'). Vokaalin perusteella viimeinen lainautuminen on tapahtunut Lapissa vasta sen jälkeen kun kantasaamelainen äänne muutos **a* > **uo* oli jo tapahtunut (Etelä-Suomessa noin 2000 vuotta sitten), minkä jälkeen lainanantajakielen **a* korvattiin saamen *á*:lla.

Tätä sanaa käsiteltiin jo edellä alkuasuttajien kielten kohdalla. On tässä vaiheessa mahdollista määrittää täsmällisesti, mihin kieleen se alkuaan kuului. Se saattoi kuulua jo Pohjois-Euroopan alkuasuttajien kielisiin, joista se olisi lainattu kampakeraamikkojen kieleen Baltiassa ja Suomessa. Se saattoi myös kuulua alkuaan kampakeraamikkojen kieleen, josta se olisi lainattu Lapissa säilyneeseen alkuasuttajien kieleen.

Kampakeraamisen alueen oletettavissa substraattilainasanoissa esiintyy myös sellaisia äänneyhtymiä, joita varhaisissa uralilaisissa kielentäsoissa ei tunnettu, esimerkiksi **šm*, **šn*, **mm*, **nn*: *lehmä* ~ ersämordvan *lišme* 'hevonen' | *vehnä* ~ ersämordvan *viš* 'spelttivehna' | *tammi* ~ ersämordvan *tumo* 'tammi' | *kymmen* ~ ersämordvan *kemen* '10' | *konna* 'rupisammakko' (ei muissa kieliharoissa).¹¹

Esimerkkisanat liittyvät karjanhoitoon ja maanviljelyyn, ja onkin huomionarvoista, että niin Baltiassa, Länsi-Venäjällä kuin Suomessakin varhaisimmat nykyisin tunnetut merkit maataloudesta ovat jo kampakeramiikan ajalta. Vanha käsitys, että vasta nuorakeraaminen kulttuuri olisi tuonut maatalouden Suomeen, voidaan katsoa kumotuksi.²⁸ Maanviljely tunnettiin vanhastaan vain lehtimetsävyöhykkeellä, jonka pohjoisraja seurasi osapuolleen Volgan-Laatokan-linjaa; siksi *tammi* ja luultavasti myös *vaahtera* ja *pähkinä* liittynevät tähän yhteyteen.¹¹

On myös huomattava, että länsiuralilaiset murteet levittäytyivät länteen kahdella eri vyöhykkeellä. Näyttää siltä, että vain itämerensuomi ja mordva (sekä ilmeisesti eräät kadonneet kielihaa-
rat), jotka jo varhain siirtyivät Ylä-Volgan etelä-
puolelle lehtimetsävyöhykkeelle, ovat lainanneet
edellä esiteltyjä sanoja. Sen sijaan nämä lainasa-
nat puuttuvat saamesta, joka näyttää levinneen
länttä kohti pohjoisempana, havumetsävyöhyk-
keellä.

Vaikka harva (jos yksikään) näin vanha sana
on säilynyt kaikissa kampakeraamisen alueen
myöhemmissä kielissä, näyttää tiettyjen äänne-
piirteiden ja äänneyhdistelmien kokonaislevinnei-
syys vastaavan melko hyvin kampakeramiikan le-
vinneisyyttä.¹¹ Koska kyseisen muinaiskielen on
täytynyt levitä alueelle ennen balttilaisten ja län-
tisten uralilaisten kielten leviämistä, voidaan se
ajallisistakin syistä yhdistää juuri kampakeramiik-
kaan. Ainakaan yhtään myöhäisemmäksi tässä esi-
tettyä kieltä on vaikea ajoittaa, ja kampakeramiik-
kaa varhaisempia merkittäviä kulttuurimuutoksia
on puolestaan vaikea osoittaa.

On kuitenkin vielä kerran korostettava, että
toistaiseksi kampakeraamikkojen kielestä periyty-
viä sanoja ja nimielementtejä ei voida aukotto-
masti erottaa edellisen vaiheen alkuasuttajien kie-
listä periytyvistä elementeistä. Myös näistä kielis-
tä periytyvissä sanoissa esiintyy samoja epäurali-
laisia äänneyhtymiä joita edellä esiteltiin, mutta se
ei luonnollisestikaan tarkoita, että alkuasuttajien
kielet olisivat automaattisesti sukua kampakeraa-
mikkojen kielelle – uralilaisten kielten äänteiden
yhdistämistä koskeva rajoittuneisuus voi olla
se poikkeavuus. Silti on mahdollista, että tulevai-
suudessa joitain kadonneita muinaiskieliä tullaan
yhdistelemään tai että jokin muinaiskieli tullaan
jakamaan kahdeksi eri kieleksi.

Nuorakeraamikkojen kieli

Noin 5000 vuotta sitten Keski-Euroopasta levisi
nuorakeraaminen kulttuuri hyvin nopeasti Balti-
aan ja Suomeen, ja hieman myöhemmin ilmeisesti
Baltiasta Ruotsiin ja Volgan suuntaan. Ainakin
Baltian ja Suomen kohdalla kysymys oli uuden
asutusaallon leviämisestä, koska kyseinen kulttuu-
rikuva oli alueiden aikaisemmille kulttuureille
täysin vieras, ja lisäksi eri kulttuurit vaikuttivat
rinnakkain.

Nuorakeraamiseen kulttuuriin yhdistetään ylei-
sesti luoteisindoeurooppalaisen murteen leviämi-
nen, koska tältä kulttuurialueelta voidaan johtaa
myöhemmät germaanisen, balto-slaavilaisen, kelt-
tiläisen ja itäiläisen kielihäärän kielet.

2 = kampakeraamikkojen kieli (n. 4000 eKr.)

Ei ole syytä olettaa Pohjois-Euroopan indoeu-
rooppalaistuneen yhtään aikaisemmin, mutta olisi
toisaalta vaikeaa olettaa kielen levinneen kovin-
kaan paljon myöhemminkään.

Suomessa nuorakeraaminen kulttuuri sijoittui
Etelä- ja Länsi-Suomen rannikkovyöhykkeelle
suunnilleen Viipurista Kokkolaan, tosin kulttuuri
näyttää ulottuneen Hämeessä ja Kymessä kauas
sisämaahan asti. Kun kulttuurit sitten sulautuivat
yhtein Kiukaisten kulttuuriksi, oli nuorakeraami-
sen eli vasarakirveskulttuurin vaikutus siinä sel-
västi havaittavissa. Siksi on mahdollista, joskaan
ei varmaa, että Suomen lounaisrannikolla puhut-
tiin kiviakauden lopulla pidemmän aikaa indoeu-
rooppalaista kieltä (kantaindoeuroopan luoteis-
murretta).

Todistusaineisto nuorakeraamikkojen kielestä
koostuu luoteisindoeurooppalaisina pidetyistä lai-
nasanoista, joiden levinneisyys rajoittuu itämeren-
suomeen ja mahdollisesti saameen. Tällaisia ovat
esimerkiksi *itää*, *kaski*, *lehti*, *rohto* ja *tahdas* 'tai-
kina'.^{23, 24} Myös nimi *Suomi* voi juontua luoteisin-
doeuroopan 'ihmistä, kuolevaista' merkitsevästä
sanasta.¹⁴

3 = nuorakeraamikkojen kieli (n. 3000 eKr.)

Tekstiilikeraamikkojen kieli

Kivikauden muuttuessa pronssikaudeksi suunnilleen 4000 vuotta sitten levisi Suomeen kaakosta tekstiilikeraaminen kulttuuri, joka poikkesi suuresti sisämaan kivikautisesta kulttuurista. Onkin esitetty, että tähän vaiheeseen liittyy merkittävä uusi muuttoaalto.²⁵

Historiallisen kielitieteen perustelluimman näkemyksen mukaan kantaurali alkoi levitä Volgan mutkan tienoilta kohti länttä juuri näihin aikoihin,^{11, 15} mutta itämerensuomalainen ja saamelainen kielihaara eivät kuitenkaan syntyneet saati levinneet Suomeen asti näin nopeasti vaan vasta rautakaudelle tullessa (ks. myöhemmät vaiheet). Niinpä tähän vaiheeseen täytyy liittyä jokin muu kieli.

2000-luvulla on entistä tarkemmin päästy käsi Venäjän kadonneista suomalais-ugrilaisista muinaiskielistä jääneisiin jälkiin. Paikannimiä – erityisesti maastonimiä ja vesistönimiä – tutkimalla on voitu eristää tuntemattoman kielen sanoihin palautuvia nimielementtejä.³¹

Uht-/Oht-/Vuoht- 'kannas (vesien välissä)'

Vääks-/Vieks-/Viiks- 'välijoki'

Sont-/Suont- 'kaareva (vesistö)'

Kemi/Kimi 'joki'

-Ari, -ere 'järvi'

Sellaiset Suomen paikannimet kuin *Vuohtajärvi*, *Vuohtolahti*, *Vohtenoinen*, *Uhtua*, *Ohtaansalmi* ja *Ohtuanoja* periytyisivät ensimmäisestä nimeestä; *Vieksijoki*, *Vieksinkijärvi*, *Viiksimojärvi*, *Viiksanlahti* ja *Vääksy* periytyisivät toisesta; *Suontee*, *Suonteenselkä*, *Sonnanen* ja *Sontanen* periytyisivät kolmannesta; *Kemi* ja mahdollisesti *Kymi* periytyisivät neljännestä. Viimeinen elementti esiintyy sellaisissa tuntematonta alkuperää olevissa järvennimissä kuin *Inari*, *Ähtäri* ja *Koitere*.

Pauli Rahkonen yhdistääkin tekstiilikeraamiikkaan länsiuralilaisen kielen leviämisen; sen jälkeäiskieliä olisivat saamen ja itämerensuomen lisäksi merja ja x-kieli(haara), joka olisi levinnyt Suomeen saakka ilmeisesti jo ennen saamea ja itämerensuomea, ehkä suunnilleen 4000–3000 vuotta sitten.³¹

Periaatteessa on mahdollista, että osa näistä paikannimistä olisi periytynyt suomalaisten käyttöön Etelä-Suomen saamelaisten kautta kuten eräät muidenkin muinaiskielten sanat, koska kantasaamelaiset äänteenmuutokset voisivat selittää osan vaihtelevista muodoista: **ohti* > **vuohta*, **väksi* > **vieksa*. Voi kuitenkin olla myös, että vaihtelu heijastaakin joko lainanantajakielen murre-eroja tai eri-ikäisiä lainautumistapahtumia.

Toistaiseksi ei olekaan mahdollista arvioida, mikä oli tarkka lähtömuoto missäkin kielessä tai edes millaisia kieliä yleensä oli olemassa. On hyvin mahdollista, että Suomeen on päätynyt monien sittemmin kadonneiden sukukielten puhujia.

4 = tekstiilikeraamikkojen kieli (n. 2000 eKr.)

Skandinaavisen pronssikulttuurin kieli

Suomen läntiselle ja eteläiselle rannikkovyöhykkeelle levisi pronssikauden keskivaiheilla, noin 3500 vuotta sitten, skandinaavinen pronssikulttuuri. Kulttuurikuva muuttui jälleen monella tasolla, joten uutta väestöä on muuttanut Suomen ja Viron rannikoille. Kielellisesti tähän vaiheeseen voidaan liittää esi- ja paleogermaanisat lainasanat itämerensuomessa ja saamessa. Esigermaanisiksi kutsutaan sitä kielentasoa, jossa ei vielä näy muita germaanisuuksia kuin *kentumisaatio*. Muita *kentum*-kieliä kuin germaania ei ole puhuttu lähi-alueilla, joten jos tämänikäinen sana on säilynyt germaanisissa, voidaan lainasanaa nimittää esigermaanisiksi. Tässä vaiheessa on lainattu sana *kone* 'taikuus', jonka merkitys myöhemmin kehittyi 'laitteeksi'.¹⁹

Joskus pronssikauden lopulla (noin 1000–500 eKr.) kielen muutokset johtivat paleogermaaniseen kielentasaan, joka oli edelleen kantagermaanin tasoa vanhakantaisempi. Tämän vaiheen lainasanoja ovat esim. *kavio* ja *hakea*.¹⁹

Tähän aikaan itämerensuomea (varhaiskantasuomi) näyttäisi vielä puhutun Inkerinmaan ympäristössä ja saamea (varhaiskantasaaime) sen pohjoispuolella, Kaakkois-Suomessa ja/tai Karjalassa.

Suoraa jatkoa pronssikautiselle läntiselle vaikutukselle on varhaisen rautakauden (alkoi noin 500 eKr.) kantagermaaninen vaikutus, joka näkyy lainasanojen lisäksi myös läntisen Suomen paikannimistössä. Paikannimien perusteella tiedetään, että germaatit kohtasivat tähän aikaan Länsi-Suomessa sekä itämerensuomalaisia että saamelaisia.

Esimerkiksi paikannimi *Eura* edellyttää lainautumista jo kantagermaanin tasosta (KG **ēpra*) ja on kehittynyt muinaislänsisuomen säännöllisten muutosten mukaisesti, mikä edellyttää kielellistä jatkuvuutta.

Muita kanta- tai luoteisgermaanin tasoa edellyttäviä eli jo keskikantasuomeen lainattuja paikannimielementtejä ovat *Aura*, *Vammas/Vampu* ja mahdollisesti *Kymi*²² sekä *Karjaa* ja mahdollisesti *Köyliö*.³⁵ Varhaiskantaskandinaavista vaihetta (ajanlaskun alun jälkeen) edustavat paikannimet *Harjavalta*, *Hauho*²² ja *Ahvenanmaa*.³⁶

Suomen sanoista kantagermaanista lainattuina pidetään esimerkiksi sanoja *ahjo*, *ohja*, *otsa*, *rat-sas*, *hieta*, *katsoa*, *käydä/kävellä* ja *paasi*.¹⁹ Varhaiskantaskandinaavisia lainasanoja ovat esimerkiksi *lattia* ja *hartia*.¹⁹ Lisäksi on paljon germaanisuuksia lainasanoja, joita ei ole ajoitettu yhtä tarkasti mutta jotka edustavat myös vanhimpia kerrostumia, esimerkiksi: *ankea*, *apaja*, *asia*, *hauta*, *hidas*,

hylje, *häiritä*, *hätä*, *kana*, *kansa*, *karja*, *kaura*, *kuningas*, *lieka*, *miekka*, *ruhtinas*, *ruis*, *sairas*, *seula* jne.³⁴

Saamessa on sellaisia jo kantagermaanista lainattuja sanoja, joita ei löydy suomesta.³ Ikänsä puolesta nekin on täytynt omaksua jo Etelä-Suomessa. Kantasaamelaisien germaanikosketukset ovat jatkuneet etelässä melko pitkään, koska osa lainasanoista on lainattu vasta myöhäiskantasaaimeen johtavien vokaalimuutosten jälkeen. Tällaisia ovat saamelaisilta edelleen suomalaisille periytyneet germaanistaustaiset paikannimielementit *Mella* ja *Raasa*.⁴ Ennen muutoksia kantasaameen on puolestaan lainattu germaaneilta sana, joka on periytynt edelleen suomalaisille nimielementtinä *Uotso/Uosso/Vuosio*. Kaikkia näitä tavataan Etelä-Suomesta.¹

5 = germaaninen kieli (n. 1000–0 eKr.)

Rautakauden suuri murros

Pronssikaudelta rautakauteen siirryttäessä (noin 500 eKr.) itämerensuomi ja saame olivat jo alkaneet levitä aikaisempien kielten kustannuksella. Itämerensuomi oli levinnyt Lounais-Suomeen Vi-rosta, kun taas saame oli levinnyt Etelä-Suomeen Karjalasta. Vetäytyvinä kielinä olivat tässä vaiheessa ainakin lännessä germaaninen kieli ja idässä uralilainen x-kieli. Asutuksen ollessa hyvin harvaa on paikka paikoin luultavasti puhuttu edelleen myös kampakeraamikkojen ja/tai nuorakeraamik-

kojen kieltä, ja pohjoisempana jopa alkuasukkaiden kieltä.

Rautakauden alkua voidaan pitää Suomen kielellisen historian murroskohtana: tällöin alueelle ilmestyivät ainoat maassamme nykyaikaan asti säilyneet kielihaarat: itämerensuomi ja saame. Ne kehittyivät valtakieliksi ja alkoivat levittäytyä syrjäyttäen tieltään varhaisempia kieliä (alkuasuttajien kielet, kampakeraamikkojen kieli, nuorakeraamikkojen luoteisindoeurooppalainen kieli, tekstiilikeraamikkojen länsiuralilainen x-kieli ja rannikon germaaninen kieli).

Saamen leviäminen

Saame oli tiettävästi viimeinen suomen kielen valta-asemaa edeltänyt kieli, joka levisi Suomeen. Suomalaiset ovat lainanneet saamesta sekä sanoja että paikannimiä; niitä löytyy myös aivan etelästä.^{1, 4, 5} Voidaankin sanoa, että saamea on puhuttu koko Suomessa, ehkä pientä lounaisrannikon kaislaletta lukuun ottamatta – siellä on asunut keskikantasuomalaisia jo pronssi- ja rautakausien taitteessa.

Tässä kohdassa käsittelen vain niitä saamelaislainoja, jotka eivät periydy saameen jostain Suomen varhaisemmasta kielestä; sellaisia lainoja olen jo käsitellyt edellä kunkin muinaiskielen kohdalla.

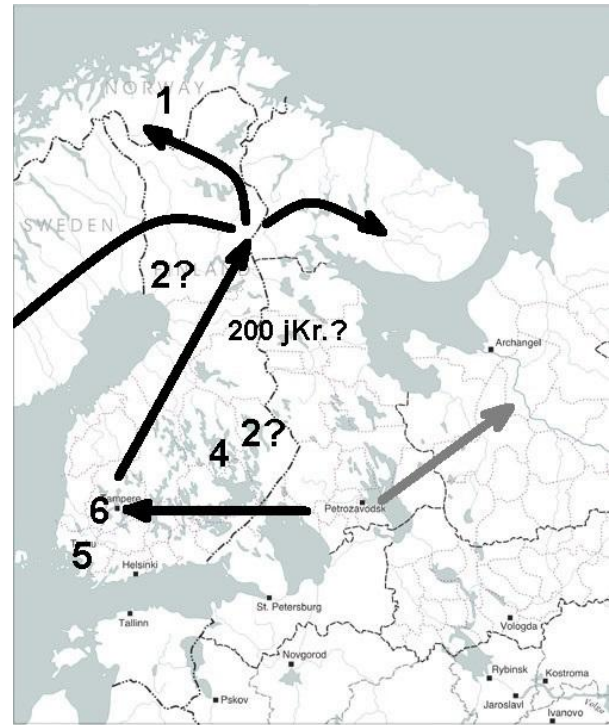
saamelaisperäisen paikannimistön ja lainasaston tutkimusta on viime vuosina vienyt eteenpäin erityisesti Ante Aikio.^{1, 4, 5} Saamelaisperäisiä, kartalta tai maastosta todennettavia ja eri puolilla maata tavattavia paikannimielementtejä ovat esimerkiksi:

- **kukkē(s)* 'pitkä'; esiintyy pitkänomaisten järvien nimissä elementtinä *Kukas-*, *Kukka-*, *Kuukka-*.
- **kuotkōj* 'kannas'; esiintyy kannasten ja kapeiden niemien nimissä elementtinä *Kotkuu-*, *Kotko-*.
- **ēlē-* 'ylä-', **ēlēmus-* 'ylimmäinen'; esiintyy vesistönsä ylimmäisten järvien nimissä elementtinä *Ilomantsi-*, *Elimys-*, *Elimo-*, *Ilaja-* jne.

Selvästi saamelaisperäisiä mutta maastosta todentamattomissa olevia paikannimielementtejä ovat esimerkiksi *Konta-*, *Konni-* 'peura', *Tolva-* 'peuran jolkotus', *Liva-*, *Livo-* 'peuran lepopaikka', *Juolu-* 'metsästysaita' jne.

Suomen eteläisissäkin murteissa tavattavia saamelaisia lainasanoja ovat esimerkiksi *tunturi*, *uuttu* 'munituspönttö', *tepsii* 'tehota', *pökkö/pökkelö*, *nolo*, *kurki* 'paha henki', *koirastua* 'hapan-tua', *keimailla*, *olla äimänä*, *vaara* 'mäki', *tomera*

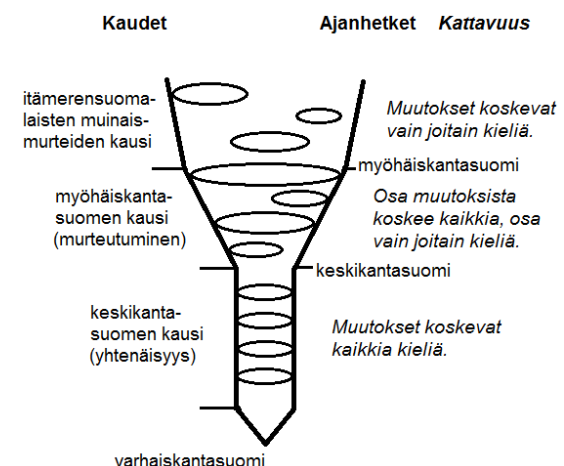
'energinen', *tilkku* ja *tilkitä* 'tiivistää kangastilkulla', *nuoska(lumi)*, *mieto* jne.

6 = saame (n. 500 eKr.)

Suomen leviäminen

Suomen kieltä ei voi käsitellä irrallaan itämerensuomalaisesta kielihaarasta eikä itämerensuomalaisten kielten yhteisestä kantakielestä kantasuomesta. Kantasuomi on mielekästä jakaa kolmeen vaiheeseen: varhais-, keski- ja myöhäiskantasuomeen. Aiemmin varhaiskantasuomi-nimitystä käytettiin itämerensuomen ja saamen oletetusta yhteisestä kantakielestä, mutta nykyään nimitystä käytetään loogisesti siitä kielentasosta, josta itämerensuomen erilliskehitys alkaa.

Kantasuomen eri vaiheet voidaan hahmottaa joko kausina tai ajanhetkinä, kuten oheinen kuvaajani esittää.

Edellä on jo mainittu, että keskikantasuomalaisia on asunut Lounais-Suomen rannikolla jo rautakauden alussa (500 eKr.). Vaikka kantasuomalainen kieli päivittyikin Virosta tämän jälkeen vielä noin vuosituhannen ajan ennen kuin voidaan puhua eriytyneestä muinaislänsisuomesta (n. 500 jKr.), osoittavat kantagermaanista kantasuomeen lainatut paikannimet, että länsisuomalaiset ovat Suomen alueen keskikantasuomalaisten kielellisiä jälkeläisiä.

Esimerkiksi paikannimi *Eura* juontuu kantagermaanin sanasta **ēpra* 'suoni; joki', ja se olisi nykyään asussa ***Eetra* (** = hypoteettinen muoto), mikäli suomalaiset olisivat lainanneet sen vasta muinaislänsisuomen ääntenmuutosten jälkeen. Nimen kehittyminen asuun *Eura* todistaa, että paikannimi oli kieliyhteisön käytössä jo ennen muinaislänsisuomen erilliskehityksen aikaisia ääntenmuutoksia.

Koska nimi edustaa kantagermaanin tasoa, se on täytynyt lainata jo satoja vuosia ennen ajanlaskun alkua. Nimittäin luoteisgermaanissa, joksi kieli kehittyi jo vähän ennen ajanlaskun alkua, sana **ēpra* muuttui asuun **āpra*. Tätäkin sanaa on käytetty joen nimeämiseen, ja kantasuomalaiset ovat senkin germaaneilta lainanneet: muinaislänsisuomalaisten ääntenmuutosten jälkeen se esiintyy muodossa *Aura*.

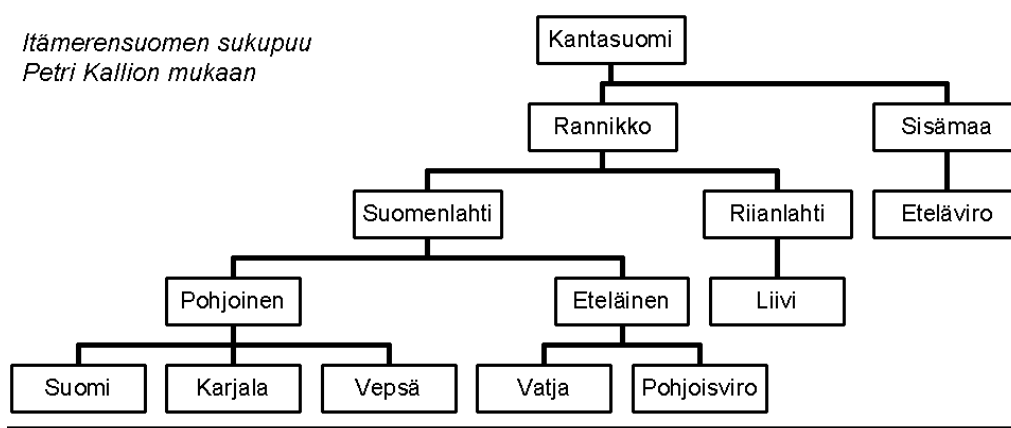
On siis vankkaa näyttöä siitä, että suomen kielen jatkuvuus Lounais-Suomessa ulottuu ainakin rautakauden alkuun (500 eKr. saakka). Kuitenkin monet myöhemmät kantasuomen ääntenmuutok-

set ovat levinneet tänne Suomenlahden yli vielä lähes tuhannen vuoden ajan, mikä merkitsee, että täkäläinen kantasuomalaisten siirtokunta oli varhaisella rautakaudella vielä vähäväkinen ja ilmeisen riippuvainen kantasuomalaisten ydinalueista Viron ja Inkerinmaan tienoilla.

7 = kantasuomi (n. 500 eKr. -- 500 jKr.)

Petri Kallio on itämerensuomalaisten kielten ääntenmuutoksia analysoituaan perustellut seuraavanlaisen itämerensuomen sukupuun:¹⁸

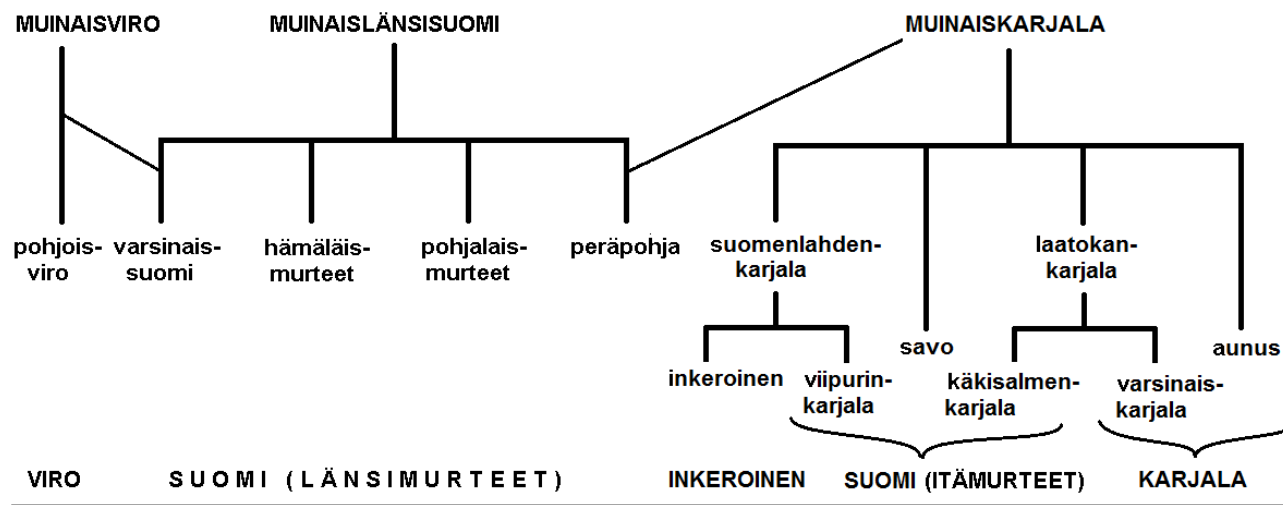
Suomen kielilinjaa koskevat kantasuomen jälkeiset murteutumiset rannikkomurteeseen ja Suomenlahden murteeseen ovat tapahtuneet Suomenlahden eteläpuolella. Käytännössä juuri näiden vaiheiden kieli päivittyi toistuvasti Lounais-

Suomeenkin. Vasta Suomenlahden pohjoismurre kehittyi Suomen puolella. Vaikka vepsää puhutaan kaukana idässä Äänisen ympäristössä, ajatellaan kielen levinneen sinne Suomen alueelta, kos-

ka vepsässä on samoja germaanisista lainasanoja kuin suomessakin.

Tästä vaiheesta eteenpäin suomen kieli onkin kaksilähtöinen: länsimurteet ovat muinaislänsi-suomen (Kallion sukupuussa ”suomi”) jatkajia, kun taas itämurteet ovat muinaiskarjalan jatkajia.

Muinaiskarjalan puhuma-alue on jo 700 vuotta sitten jakautunut kahden valtakunnan alueelle, minkä seurauksena sen jatkajamurteet lasketaan eri kieliksi: osa kuuluu suomen kielen piiriin, osa karjalan kielen piiriin, ja lisäksi inkeroinen lasketaan omaksi kielekseen.

Tarkasteltaessa suomalaisten leviämistä Suomen alueella on huomioitava sekä läntinen että itäinen leviäminen. Lounais-Suomessa itämerensuomalainen kieli on vanhinta, ja siellä Suomenlahden pohjoismurteesta alkoi kehittyä muinaislänsisuomi arviolta vuoden 500 jKr. tienoilla. Kielentasojen ajoittamisessa on hyödynnetty lainasanatutkimuksen tuloksia, koska esimerkiksi germaanista kieltä on kirjoitettu riimuteksteihin jo pian ajanlaskun alun jälkeen.¹³

Vanhastaan on länsisuomalaiseen asutukseen yhdistetty kalmistojen leviäminen rannikolta Kokemäenjokea seuraten Hämeeseen vuoden 300 jKr. tienoilla (esim. Huurre 2004), mutta tämä tuntuu liian varhaiselta ajankohdalta. Noihin aikoihin puhuttiin vasta myöhäiskantasuomea, ja toisiaan seuraavien rannikkomurteen, Suomenlahden murteen, Suomenlahden pohjoismurteen ja muinaislänsisuomen kehittymiseen täytyy varata joitain vuosisatoja aikaa.

Kalmistojen leviäminen itää kohti 300-luvulta alkaen voisi liittyä pikemminkin Suomenlahden pohjoismurteen leviämiseen. Karjalassa ja vepsässä on samoja vanhoja germaanisista lainasanoja kuin suomessa, joten niiden esimuodot on luontevinta johtaa Etelä-Suomesta, jossa paikannimistö todistaa asuneen germaanejakin (ks. edellä).

Tämä ensimmäinen läntinen vaikutusalto leviää keskiautakauden kuluessa Hämeen läpi Päijänteelle ja Etelä-Savoon, ulottuen lopulta Laatokalle asti vuoden 800 jKr. tienoilla. Tämä saapumisaika riittäisi hyvin karjalalle ja vepsälle. Toki

ne ovat saattaneet sulauttaa itseensä aineksia Laatokan ja Äänisen alueen varhaisemmista sukukielistä. Kukoistava Muinais-Karjala syntyi sitten Vuoksen suuseudulle Laatokan luoteisnurkkaan vuoden 1000 jKr. tienoilla tämän läntisen aineksen ja paikallisen kulttuurin pohjalta.

Historiallisen kielitieteen tuloksiin parhaiten sopiva arkeologinen vastine muinaislänsisuomelle voisi olla 600-luku jKr. Tällöin syntyy omakeimaisesti (länsi)suomalainen kulttuuri, joka ei enää pelkästään vastaanota vaikutteita Virosta ja Skandinaviasta.⁹ Virosta leviää Suomeen maantasainen polttokenttäkalmisto 300-luvun lopulla jKr., mutta vasta 600-luvulla se leviää laajalti koko Länsi-Suomeen, Etelä-Pohjanmaalle saakka. Tämä vastaisi hyvin muinaislänsisuomen leviämistä, etenkin kun tämä kalmistotyyppi säilyy Suomessa valalla aina kristillisen hautaustavan yleistymiseen saakka. Onkin vaikea nähdä muinaislänsisuomalaisten levinneen tätä myöhemmin (tai aikaisemminkin).

Vuoden 1000 jKr. tienoilla muinaislänsisuomalaisia muuttaa Kemijoelle ja Tornionjoelle saakka. Pian tämän jälkeen alkaakin sitten länsisuomalaismurteiden vetäytymisvaihe, kun muinaiskarjalan jatkajamurteet alkavat vallata alaa.

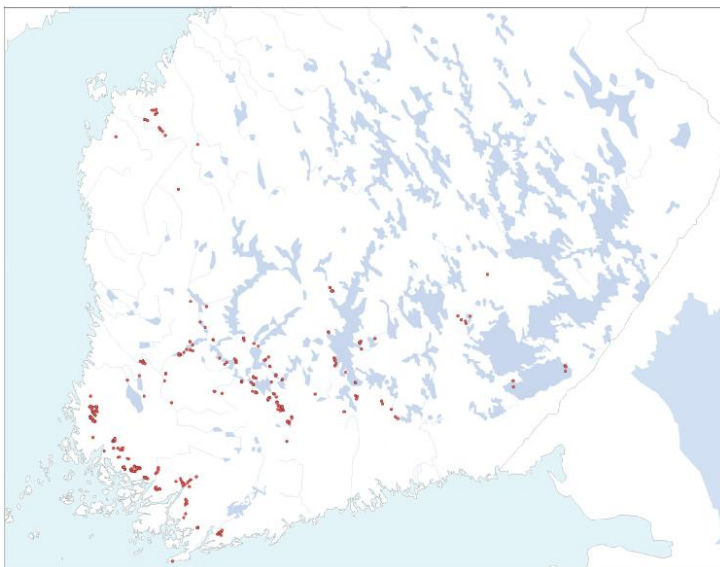
Muinaiskarjalan leviämisvaihe alkaa suunnilleen vuoden 1000 jKr. jälkeen. Tällöin muinaiskarjalaisia muuttaa nykyisen Suomen alueelle Lappeen ja Mikkelin seudulle (savo syntyy muinaiskarjalan pohjalta mutta sisältää eräitä muinaislänsisuomalaisia substraattipiirteitä), ja 1100-lu-

vulta alkaen heitä retkeilee Perämeren rannoilla saakka. Peräpohjalaismurteissa onkin karjalainen osajuuri, jonka näkyvimpänä merkinä ovat persoonapronominit *mie* ja *sie*.

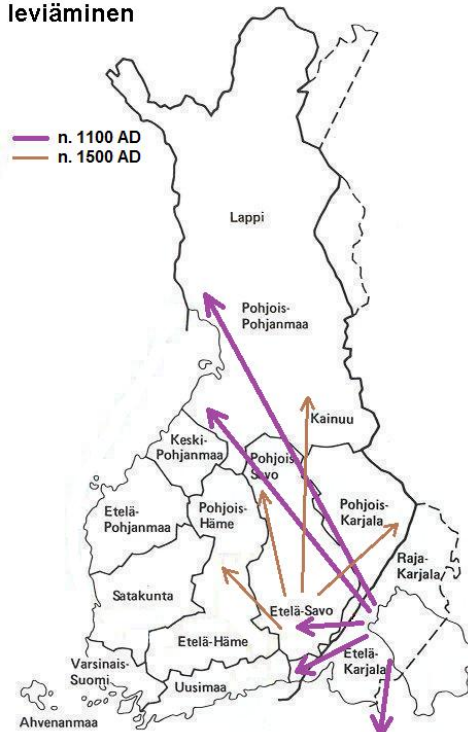
Vasta kun länsisuomalaisen ja itäsuomalaisen alueet jäivät saman Ruotsin valtakunnan osiksi, syntyi tilanne, joka mahdollisti näiden erilahtois-

ten kielimuotojen hahmottamisen ja kehittymisen saman kielen murteiksi. Ilman yhteistä valtiota sanastollista yhdentymistä tuskin olisi tapahtunut (vrt. itämurteiden ja karjalan kielen suhde), jolloin itä- ja länsisuomi olisivat luultavasti jatkaneet kehitystään erillisiksi kieliksi.

Polttokenttäkalmistot Ville-Martti Rohiolan (2013) mukaan. Erämaiden erottamilla keskusalueilla alkoivat kehittyä länsisuomalaiset päämurteet (varsinais)suomi, häme ja eteläpohja todennäköisesti merovingiajalla (600–800 jKr.).

Muinaiskarjalaisen asutuksen leviäminen

Kirjallisuus

1. Aikio, Ante 2003: Suomen saamelaisperäisistä paikannimistä. – *Virittäjä* 107, s. 99–106. Helsinki: Kotikielen seura. http://www.kotikielenseura.fi/virittaja/hakemistot/jutut/2003_99.pdf
2. Aikio, Ante 2004: An essay on substrate studies and the origin of Saami. – Irma Hyvärinen, Petri Kallio & Jarmo Korhonen (toim.): *Etymologie, Entlehnungen und Entwicklungen. Festschrift für Jorma Koivulehto zum 70. Geburtstag*, s. 5–34. Mémoires de la Société Néophilologique de Helsinki, LXIII. Helsinki: Uusfilologinen yhdistys ry.
3. Aikio, Ante 2006: On Germanic-Saami contacts and Saami prehistory. – *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 91, s. 9–55. <http://www.sgr.fi/susa/91/aikio.pdf>
4. Aikio, Ante 2007: The Study of Saami Substrate Toponyms in Finland. – *Onomastica Uralica* 4, s. 159–197. Debrecen/Helsinki: Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Intézet / Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. <http://mnytud.arts.klte.hu/onomural/kotetek/ou4/08aikio.pdf>
5. Aikio, Ante 2009: *The Saami Loanwords in Finnish and Karelian*. Väitöskirja, Oulun yliopisto. <http://cc.oulu.fi/~anaikio/slw.pdf>
6. Aikio, Ante 2012: An essay on Saami ethnolinguistic prehistory. *A Linguistic Map of Prehistoric Northern Europe*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 266. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
7. Aikio, Ante & Aikio, Aslak 2001: Heimovaelluksista jatkuvuuteen. Suomalaisen väestöhistorian tutkimuksen pirstoutuminen. – *Muinaistutkija* 4/2001, s. 2–21. Helsinki: Suomen arkeologinen seura. http://cc.oulu.fi/~anaikio/Heimovaelluksista_jatkuvuuteen.pdf
8. Anhava, Jaakko 1998: *Maailman kielet ja kielikunnat*. Helsinki: Gaudeamus.
9. Huurre, Matti 2004: *9000 vuotta Suomen esihistoriaa*. (Kahdeksas painos.) Helsinki: Otava.
10. Häkkinen, Jaakko 2006: Uralilaisen kantakielen tutkiminen. – *Tieteessä tapahtuu* 1 / 2006, s. 52–58. Helsinki: Tieteellisten seurain valtuuskunta. <http://www.tieteessatapahtuu.fi/0106/hakkinen.pdf>

11. Häkkinen, Jaakko 2009: Kantaauralin ajoitus ja paikannus: perustelut puntarissa. – *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 92, s. 9–56. <http://www.sgr.fi/susa/92/hakkinen.pdf>
12. Häkkinen, Jaakko 2010a: Jatkuvuusperustelut ja saamelaisen kielen leviäminen (OSA 1). – *Muinaistutkija* 1 / 2010, s. 19–36. <http://www.mv.helsinki.fi/home/jphakkin/Jatkuvuus1.pdf>
13. Häkkinen, Jaakko 2010b: Jatkuvuusperustelut ja saamelaisen kielen leviäminen (OSA 2). – *Muinaistutkija* 2 / 2010. <http://www.mv.helsinki.fi/home/jphakkin/Jatkuvuus2.pdf>
14. Kallio, Petri 1998: Suomi(ttavia etymologioita). – *Virittäjä* 4 / 1998, Helsinki. http://www.kotikielenseura.fi/virittaja/hakemistot/jutut/1998_613.pdf
15. Kallio, Petri 2006: Suomen kantakielten absoluuttista kronologiaa. – *Virittäjä* 1 / 2006, s. 2–25. http://www.kotikielenseura.fi/virittaja/hakemistot/jutut/2006_2.pdf
16. Kallio, Petri 2007: Kantasuomen konsonanttihistoriaa. – Jussi Ylikoski ja Ante Aikio (toim.): *Sámit, sánit, sátnehámit. Riepmočála Pekka Sammallahtiä miessemánu 21. beaivve 2007*, s. 229–249. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 253. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. http://www.sgr.fi/sust/sust253/sust253_kallio.pdf
17. Kallio, Petri 2009: Stratigraphy of Indo-European loanwords in Saami. – Tiina Äikäs (toim.): *Máttut – máddagat: The Roots of Saami Ethnicities, Societies and Spaces / Places*, s. 30–45. Giellagas-instituutin julkaisu 12. Oulu: Giellagas-instituutti. <http://www.mv.helsinki.fi/home/petkalli/mattut.pdf>
18. Kallio 2011: Suomen viikinkiaika kielihistorian valossa. PowerPoint-esitys.
19. Kallio, Petri 2012: The Prehistoric Germanic Loanword Strata in Finnic. *A Linguistic Map of Prehistoric Northern Europe*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 266. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
20. Kallio, Petri – Koivulehto, Jorma – Parpola, Asko 1997: ”Kantagermaanin suomalais-ugrilainen substraatti”: perusteeton hypoteesi. – *Tieteessä tapahtuu* 8 / 1997, Helsinki. <http://www.tieteessatapahtuu.fi/897/PARPOLA.pdf>
21. Kallio, Petri – Koivulehto, Jorma – Parpola, Asko 1998: ”Kantagermaanin suomalais-ugrilainen substraatti”: edelleen perusteeton hypoteesi. – *Tieteessä tapahtuu* 3 / 1998, Helsinki. <http://www.tsv.fi/TTAPAAHT/983/kallioym.html>
22. Koivulehto, Jorma 1985: Klassiska problem inom finlandssvensk ortnamnsforskning. – *Svenska litteratursällskapets jubileumssymposium på Hanaholmen 4 – 6 oktober 1985*, s. 27–42. Särtryck ur studier i nordisk filologi 67 / Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 539. Helsinki: Svenska litteratursällskapet i Finland.
23. Koivulehto, Jorma 1991: *Uralische Evidenz für die Laryngaltheorie*. Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse. Sitzungsberichte, 566. Band. Wien 1991.
24. Koivulehto, Jorma 1999: Varhaiset indoeurooppalaiskontaktit: aika ja paikka lainasanojen valossa. – Paul Fogelberg (toim.): *Pohjan poluilla. Suomalaisten juuret nykytutkimuksen mukaan*, s. 249–280. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk, 153. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica.
25. Lavento, Mika 2003: Viipurin läänin pronssikausi ja varhaismetallikausi. *Karjalan synty*, s. 245–290. Viipurin läänin historia I. (Toim. Matti Saarnisto.) Joensuu: Karjalaisen kulttuurin edistämissektori.
26. Mallory, J. P. 1989: *In Search of the Indo-Europeans. Language, Archaeology and Myth*. London: Thames and Hudson.
27. Mallory, J. P. 2001: Uralics and Indo-Europeans: Problems of time and space. Christian Carpelan, Asko Parpola & Petteri Koskikallio (editors): *Early Contacts between Uralic and Indo-European: Linguistic and Archaeological Considerations*, p. 345–366. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 242. Helsinki: Finno-Ugrian Society.
28. Mökkönen, Teemu 2009: Kivikautinen maanviljely Suomessa. – *Suomen museo* 2009. https://www.academia.edu/2103044/Kivikautinen_maanviljely_Suomessa
29. Nuñez, Milton G. 1987: A Model for the Early Settlement of Finland. *Fennoscandia Archaeologica* 4.
30. Palviainen, Santeri 2001: Grimmin laki ei ole suomalais-ugrilaista substraattia – vastaus Wiikille. – *Tieteessä tapahtuu* 1 / 2001. <http://www.tieteessatapahtuu.fi/011/kesk.htm>
31. Rahkonen, Pauli 2013: Suomen etymologisesti läpinäkymätöntä vesistönimistöä. – *Virittäjä* 1/2013. <http://ojs.tsv.fi/index.php/virittaja/article/view/7843/6016>
32. Rohiola, Ville-Martti 2013: *Polttokenttäkalmiston ominaisuudet ja rakenne. Tutkimuskohteena Laitilan Vainionmäen viikinkiaikainen B-kalmisto*. Pro gradu -työ. Helsingin yliopisto; Filosofian, historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos. <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/42297>
33. Salo, Unto 1978: Suomen esihistoriallisen rannikkoasutuksen etnisiä ongelmia. *Nimistötutkimus ja paikallishistoria*, s. 31–51. Paikallishistoriallisen toimiston julkaisuja n:o 2. Helsinki.
34. Schalin, Johan: Lexicon of Early Indo-European Loanwords Preserved in Finnish. <http://tcoimom.suntuubi.com/?cat=10>
35. Schalin, Johan 2008a: *Härdalar, namnet Karis och den första nedtecknade händelsen i Finlands historia*. – *Finsk Tidskrift* 8/2008, s. 414–429. Åbo: Föreningen Granskaren r.f.
36. Schalin, Johan 2008b: Ahuen maa ja Alandh. – *Sananjalka* 50, s. 24–37. Turku: Suomen Kielen Seura.
37. Solantie, Reijo 2012: *Ilmasto ja sen määräämät luonnonolot Suomen asutuksen ja maatalouden historiassa*. Jyväskylä studies in humanities 196. <https://jyx.jyu.fi/dspace/handle/123456789/40649>
38. Wiik, Kalevi 1997: Suomalais-ugrilaista ääntämistä germaanisissa kielissä. – *Tieteessä tapahtuu* 4/1997. http://www.tieteessatapahtuu.fi/497/wiikt4_97.pdf